
AZ ARANY-ÉVFORDULÓRA

Pomogáts Béla

Népköltő – nemzeti költő

Jegyzetek Arany Jánosról és követőiről

A két, mondjuk így: irodalomtörténeti fogalom (vagy költői identitás) nem egészen ugyanaz: a népköltő (a népi költő) a szélesebb néprétegek képviselőjében lépett fel és az ő hagyományos nyelvükön: a népköltészet nyelvén beszélt. Ez a szociológiai és kulturális közösség: a tizenkilencedik században felemelkedő jobbágyságot, majd a szabadabbá váló parasztságot és ezek kulturális tradícióit juttatta szerephez, ennek tapasztalatait, gondolkodását, törekvéseit szóltatta meg. A nemzeti költő viszont a személyes identitásnak és feladatvállalásnak ezen a körén túllépve az egész nemzeti közösség képviselőjeként állt a nyilvánosság: az ország nyilvánossága elé. Hogy érthetőbben fogalmazzak: Berzsenyi Dániel vagy Vörösmarty Mihály nem tartozott a népköltők (népi költők) közé, jóllehet lírai világukban a népies hagyományok is szerepet kaptak, igaz, csak időnként és nem jellemző módon. Mégis ők, minden megszorítás nélkül, nemzeti költők voltak, az egész magyarság történelmi tapasztalatait, vágyait és fájdalmait foglalták verseikbe. Arany János és Petőfi Sándor (és mellettük még sokan) viszont amellett, hogy természetesen a nemzeti költészet magaslati pontjait töltötték be, a magyar nép (amit a tizenkilencedik században mindenekelőtt a paraszti sorban élő társadalom képviselt) tapasztalatainak és törekvéseinek adtak kifejezést. Úgy voltak nemzeti költők, hogy megőrizték népi identitásukat. népi kultúrájukat, értelmiségiekként is az „egyszerű” nép (a köznép)

szószólójának tekintették magukat, az ő felemelésének szentelték munkásságukat.

Arany János ebben az értelemben volt nemzeti és népi költő: valaki a magyar nép, a paraszti nemzet soraiból, aki a maga eredeti társadalmi közössége (ezt régebben így mondták: „társadalmi osztálya”) mellett, igen tágas értelemben, az egész magyarság tapasztalatait és törekvéseit szólaltatta meg. A magyar irodalmi népiesség amelynek (Petőfi Sándor és mások mellett) Arany János volt talán elsősorú képviselője, úgy szólván meghatározó (és igen eredményes) kulturális és nemzeti stratégiát jelentett a tizenkilencedik században, de nem csak akkor, hanem a huszadik században is. Talán elegendő, ha a Nyugat körül gyülekező írók közül csupán Ady Endrere és Móricz Zsigmondra, a két világháború közötti korszakból pedig Illyés Gyulára, Erdélyi József, Németh Lászlóra, Kodolányi Jánosra (és persze másokra) hivatkozom. (Hivatkozhatom József Attilára is, minthogy az ő költészetében is meghatározó szerepet töltött be a népi elkötelezettség és a népi (paraszti) hagyomány.

Az irodalmi népiesség igényét még a tizennyolcadik század végén, a tizenkilencedik század elején a nemzeti művelődés eredetiségének eszméje hozta létre, olyan program, amelyet valójában a hazai romantika vetett fel és szorgalmazott, de már a népies irodalom elméletének első nagyszabású kidolgozójánál: Erdélyi Jánosnál megjelentek a művelődéspolitikai gondolat társadalompolitikai következményei. 1842-ben írott tanulmánya, a *Népköltészetről* a költő és a nép találkozását sürgette, népiesség és demokratizmus egységét fogalmazta meg: „A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz, aki őt hallgassa, seregestől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni a népet, az életet, beállni e tengerbe, [...] ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége.” A népiesség igényében született irodalom a polgári nemzet kialakulását akarta elősegíteni, minthogy az egész nemzethez, az egyszerű (paraszti) néphez is szólt, és a nép sorsán akart változtatni, beemelve a jobbságot „az alkotmány sáncai közé.”

Erdélyi János demokratikus programjának Petőfi (és mellette Arany) vonta le végső következményeit, a plebejus demokratizmus elvének megfogalmazásával. Az ő népisége már valóban politikai gondolat,

amelynek csak első állomása lehetett a nemzeti kultúra népies jellegéről kialakított koncepció. „A népköltészet – írta Arany Jánoshoz szóló híres levelében – az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokallta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egypár ezren henyékhessenek és élvezzenek.” Petőfi és a fiatal Arany költői népiességét ennek a plebejus demokratizmusnak az igénye szabta meg.

Petőfi a népiesség csillaga alatt indult, ám csakhamar meghaladta a népiesség elvét, az egyetemes társadalmi felemelkedés, a forradalom és a „világszabadság” költője lett, aki már nem a plebejus demokratizmushoz, hanem a tudatos forradalmiság eszméihez igazodott. Költői módszerében a korabeli világirodalom törekvéseivel találkozott, gazdag költészetének csak egyik szálát jelentette a népies hagyomány. Sőtér István *Nemzet és haladás* című 1962-ben közre adott monográfiájában figyelmeztetett arra, hogy ezt a lírát nem lehet egyszerűen az irodalmi népiesség betetőzésének tekinteni: „Petőfi egyetemes és forradalmi költészte egyaránt kapcsolódik a forradalmiságot előkészítő, népies-nemzeti életszakaszhoz, annak vívmányaihoz és hangneméhez, – és a világirodalomnak olyan irányzataihoz, melyeknek formái, vívmányai alkalmasak voltak az ő forradalmi mondanivalójának kifejezésére.” Ugyancsak Sőtér István mutatott rá arra, hogy Arany János költészetében nem történt meg ez a fordulat. Arany sohasem haladta meg a plebejus demokratizmus eszmevilágát, s nem került kapcsolatba a forradalmi költészet világrámlataival sem, a népi-nemzeti költészet ideálját kedves klasszikusainál: Homérosznál, Danténél, Shakespeare-nél és Goethénél, legkivált pedig Arisztophanésznál kereste és találta meg.

Arany közelebb állt Erdélyi Jánoshoz, mint Petőfihez, a népiesség elve az ő számára is a nemzeti költészet kiindulása és mértéke volt, a népiességet valójában eszköznek tekintette abban a munkában, amit a nemzeti költészet kialakítása jelentett. A két eszme: a népi és a nemzeti egyesítésére törekedett, le kívánta bontani az őket alkalmanként elválasztó falat. A költészet, vallotta, „legyen egyszerűen nemes, erőteljes, a nép nyelvét megközelítő s ennek virágaival ékes, – szóval dön-

tessék el a közfal a népi és az úgynevezett fennköltészet közt, és legyen a költészet általános, nemzeti”. A népiesség programját nála a nemzeti költészet programja váltotta fel, amelyben a népiesség poétikája és a nemzeti szolgálat erkölcsi követelménye egymást magyarázta és egészítette ki.

Arany János költői gyakorlata ennek a népi és nemzeti költészetnek az esztétikai mértéke lett, különösen Gyulai Pál kritikai tevékenysége során, amely (ahogy hagyományosan mondták) a „népnemzeti” elvben találta meg a maga normatív rendszerét. Gyulai Pál Petőfi és főleg Arany költészetét a nemzeti szellem és hagyomány tökéletes kifejezésének tekintette, amelyet nemcsak a nemzeti irodalomnak, hanem egyszersmind a magyarságnak: a nemzet kulturális és morális identitásának mércéje gyanánt alkalmazott. „Költészete – mondotta Arany Jánosról tartott akadémiai emlékbeszédében – nemzeti típusunkat fejezi ki, minden jegy rajta egyszersmind fajáé, hű tükre Magyarországnak.” Idézhetem (kissé hosszabban) a következő megállapításokat is: „Arany-nak nemcsak nyelve és verselése nyugszik régi és népi költészetünk alapján, egy magasabb nemzeti irányba olvadva, hanem egész költészete is. Talán kevésbé kifejezője korának, mint Vörösmarty és Petőfi, de inkább megtestesül benne mindaz, ami fajunk szellemét és természetét állandóan jellemzi. Leginkább arra törekszik, hogy nemzeti egyéniségünket minél hűbben kiemelje, fölmutassa. Maga is nemzeti típus, de ez nem elég. Mindent összeszed a hagyományból és népéletből, amiben nemzeti jellemvonás nyilvánlik, és alkalmas a költői földolgozásra. Nem a tárgyban keresi az újat, hanem a földolgozásban, de ott is a népszellem sugalmain azon közvetlenségre, erőteljre, izomdúságra törekedve, mi a népköltészet sajátja. Azt hiszi, s nem ok nélkül, hogy a nép legnagyobb inventor, s Homéron kezdve Goetheig a legkitűnőbb művek népi hagyományok alapján keletkeznek. Ő is a hagyományból indul ki, vagy amint maga mondja, epikai hitelt keres. Kedves előtte minden mese, dal, ballada, históriás ének, adoma, közmondás, melyekhez a nép érzése kiválóan ragaszkodik, melyeken leginkább jártatja képzeletét. Ezekből szövi ki műveit, ezeket szüli újra, s majdnem úgy tekinti magát, mint a hajdani rapszód, aki a régi maradványokat javítgatja, darabosságukat egyengeti, hézagaikat kitölti, s töredékeiből egészet alkot.”

A népnemzeti elv valójában a Világos utáni korszak központi fogalma lett, a népiesség korábbi plebejus demokratizmusa mégis csak hamar megfakult és elerőtlenedett. Konzervatív esztétika és irodalomkritika épült a népnemzeti irodalom gondolati rendszerére, amely minden újítás előtt el akarta zárni az utat. A népnemzeti művelődés eszménye a dualista Magyarország vezető köreinek művészetelméletéhez és –politikájához szolgált kiindulásul, és a dualista Magyarország vezetői már nem a reformkor és különösen nem 1848 eszményeit követték, hanem az osztrák-magyar kiegyezés kompromisszumos szellemiségét tekintették irányadónak. Ez a szellemiség évtizedeken keresztül hasznosnak és építő jellegűnek bizonyult, végül mégis a világháború és Trianon történelmi tragédiájához vezetett. A tizenkilencedik század végének „népiessége” már nem felelt meg a néhány évtizeddel korábban hangoztatott eszményeknek és normáknak. A népiesség fogalma lassanként a szóhasználatból is elmaradt. Beóthy Zsolt már magát a népnemzeti fogalmát is elutasította és a nemzeti irodalom fogalmával váltotta fel. A kor magyar költészete szerint „nem a népi, mint ahogy Toldy elnevezte, nem is a népnemzeti, mint ahogy Gyulai jelölte; hanem az igazán teljesen nemzeti költészet”.

A hivatalos „népnemzeti” felfogást és a valódi „népiséget” azonban nem lehetett könnyen összeegyeztetni, ezért a modern magyar irodalom műhelyeként fellépő Nyugat igyekezett elhatárolni a két fogalmat, illetve kulturális tradíciót. Arany János öröksége ebben jelentett szellemi ösztönzést és támaszt. Az elhatárolást szolgálta az a vita, amely 1917-ben folyt a folyóirat lapjain, a „paraszti” nyelvet állítva szembe a „népiessel”. Ignotus Arany János születésének centenáriumán lépett fel azzal az igénnyel, hogy a költőt elperelje a népnemzeti irány epigonjaitól, és vitába szálljon azzal a hivatalos nézettel, amely Arany költészetét tekintette a népiesség mértékének. „...ha az idegen – írta Arany költészetéről – belemerülne, végigkövetné útjain, s visszanéző pillantással mérné végig a megtett utat: visszalátna romantikára, visszanézne feudalizmusra, visszatekintene kelet-nyugati öszengezetekre, csak népiességet találna meglepő keveset, azt is, minden művészi tökéletessége mellett, sarokba tettet, oktató célzatút, szinte zschokke-it vagy mellékes humorút (*A hamis tanú. Az első lopás. Jóka ördöge*). Hatni persze hatott Arany

Jánosra, mégpedig erősen, a magyar népiessége. De éppígy hatott rá az ónémet s a kelta-germán – skót és ír – népiesség is. Hatott az óhéber, a bibliai népiesség, de hatott Tasso, hatott Ariosto, hatott Zrínyi Miklós s hatott (olykor majdnem végzetesen, mert egyéniségéhez nem vágóan) a Byron szeszélyes arisztokratizmusa is.” Arany, szerinte, nem a „népieségben” talált meg költői eszményét, hanem a „parasztiiban”: „a paraszti magyar nyelvhez tér vissza vagy száll le, ezt teszi meg magyar nyelvnek, ennek egy vagy kevés húrjából csalja ki a zengzetek s a tolmácsolások minden permutációját s kombinációját. Ám ez ugyebár, csak magyar történeti vagy irodalomtörténeti szemmel nézve népiesség.”

Hasonló elképzelést fejtett ki Kosztolányi Dezső is Arany Shakespeare fordításáról, a *János király*ról szólva, a színmű 1917-es felújítása alkalmából – a következőket állapítva meg: „Íme, a színpadról a tiszta parasztnyelv hangzik.” Majd mikor a Budapesti Szemle cikkírója óvást emelt a nyugatosok Arany János-értelmezései ellen, Ignotus és Kosztolányi részletesebben kifejtették, hogy miért tettek különbséget a „népies” és a „paraszti” között. Kosztolányi szellemes példával érvelt. „Népiesnek érzem – jó értelemben – Aranynak ezt a sorát: >Lelkemből lelkedzett gyönyörű magzatom!< Az a mód azonban, ahogy Hamletet megszólaltatja, már nem népies: >Hadd csaljon ágyba a pöffedt király, Csípdesse arcod, hívjon mucijának, S egy-két bűdös csókért, vagy mert fene Ujjával ott babirkál nyakadon, Tálalj ki mindent...< Ez a nyelv – a legjobb értelemben – parasztnyelv, szenvedelmes, erős és kifejező.”

Mint kifejtette, Pázmányra és a hitújítás, valamint az ellenreformáció íróira hivatkozva szavazott a „népiesel” szemben a „parasztiira”: „nyelvi szempontból lehetetlen őket egy kalap alá venni a >népies<-ekkel. Ők megőrizték számunkra a parasztnyelvet. Ezt a durva, szókimondó, izgatott, fehér izzásig hevített, szenvedélyektől fuldokló, zajgó magyarságot, amit Shakespeare-i szókinszünk bányájának tekintek, annyival is inkább, mert a hitvitázóink közül sokan kortársai az angol költőnek. [...] A parasztit és a népiest ilyen értelemben állítottam szembe.”

A „népies” és a „paraszti” elkülönítése annak az irodalmi csatározásnak hevében született, amelyet a nyugatosok folytattak a konzervatív népnemzeti iskola ellen. A fogalmakat tisztázó vita azonban már az új népiséget készítette elő. A népnemzeti epigonizmus idejét múlta

költészetével és esztétikájával szemben a népi mozgalom és a népi irányzat írói hitelesen és eredményesen keresték a parasztság nyelvében és hagyományaiban a korszerű népiség forrását és zálogát. Azt az esztétikai és nyelvi igényt, amelyet Arany János költészete (és a költészetről vallott nézetrendszere) megfogalmazott, Ignotus és Kosztolányi a „paraszti” fogalma révén voltaképpen a népi lírikusok, mint Erdélyi József, Sinka István, Gulyás Pál és mindenekelőtt Illyés Gyula (és költészetének néhány darabjában József Attila) váltottak valóra, midőn természetes örökségük és birtokuk egyaránt emelték a magyar költészetbe a népi élet és a paraszti művelődés hagyományait.

Végezetül megemlítem, hogy az utókornak rendre meg kellett küzdenie Arany János költészetének megértéséért, méltánylásáért, befogadásáért. Nekem ebben, mondhatni, szerencsém volt, minthogy a piarista gimnáziumban, ahol középiskolai tanulmányaimat végeztem, a katolikus Vörösmarty mellett a református Arany János számított irányt mutató klasszikus költőnek: a nemzeti és egyszersmind a keresztény szellemiség letéteményesének. Egyszóval Arany költészete ifjúságom meghatározó élményei közé tartozott, holott tudtam, hogy másoknak bizony olykor meg kellett küzdeniük el- és befogadása érdekében. Számomra emlékezetesek Illyés Gyula szavai, ezek az Arany János befogadásáért, elfogadásáért folytatott, végül is eredményes lelki küzdelemről tanúskodnak.

„Nem szerettem Aranyt – olvasom Illyés *A magára maradt költő* című írását a Nyugat 1932-es évfolyamában. – Nekem a költő Petőfi volt, nemcsak életével és politikai eszméivel, de költeményei frissességével, keresetlenségével, elsősorban a fiatalos bájjal. Aranyban is azt szerettem, s ebben tán nem voltam egyedül, ami benne Petőfi volt. Rajongva olvastam az első Toldit. Lelkesülve lapoztam tovább a kövér kis kötetben, mely a három részt egybefoglalta. Háromszor értem el és háromszor fulladtam el a második rész vége-hosszatlan címer-festegetésénél. Mire-való volt ez? Kinek kellett ez? Nem tetszett az sem, hogy sehol sem találtam többé a vidék, a kisemmizettek, a parasztság megdicsőülését, ami az első részben megejtette szívem.”

Majd Illyés a következőkkel fejezi be írását: „Ma kezdem igazán érteni. Ötven éve halott. Költészetét körülfogta, sok helyütt belepte a

kor, amelyben élt, melyben még mi is élünk, de a csúcsok egyre jobban ragyognak és emelkednek a maguk színével Petőfi magasságainak láncolata mellett, szép határaiul a kis területnek, mely a magyar szellem világa. Csodáljuk, hogy ekkorára emelkedhetett, noha a népből támadt. Fő jellemvonása nem az, hogy népies. A maga területén, a maga világában átéli azt, amibe nyugati kortársai akkor, vagy csak később kóstoltak bele: a szellem magányát. Petőfi ebből az ürességből előre a világszabadság, a nagy testvériesülés irányában akart menekülni. Ő, mikor egyedül maradt, bevette magát abba a meleg sűrűbe, ahonnan származott.”